

Doktori (PhD) értekezés tézisei

***PROCESSES AND OUTCOMES OF SOCIETAL MULTILINGUALISM IN THE
VOC-GOVERNED CAPE , 1652-1795***

A TÁRSADALMI TÖBBNYELVŰSÉG FOLYAMATAI ÉS KIMENETELE
A VOC ÁLTAL IRÁNYÍTOTT FOKFÖLDÖN 1652-1795

Richter Borbála Mária

Témavezető:

Dr. Kassai Ilona

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program**

2010

INDOKLÁS ÉS ÁTTEKINTÉS

Magyar szülőktől Dél-Afrikában született és jelenleg Magyarországon élő polgárként a 2010. évi labdarúgó világbajnokság okán felkavaró élményekben volt részem. Százmilliókkal együtt én is néztem a labdarúgó mérkőzéseket, de ellentétben másokkal, nem elsősorban a csapatok erőfeszítései kötötték le a figyelmemet, hanem egy olyan múltnak fel-felvillanó képei, melyet már magam mögött hagyottnak hittem: a földnek és az égnek a színe, az emberek mozgása, amikor spontán táncra perdülnek, a számtalan árnyalatú és formájú arcon felvillanó széles mosoly. Váratlanul érintett meg valamiféle nosztalgia vagy inkább honvágy, és valahogy helyénvaló volt, hogy íróasztalomnál ülve pont ennek a csodálatos országnak a lakóit és nyelveit tanulmányoztam, nemcsak sok ezer mérföld, hanem immár mérhetetlen időbeli távlatból is.

A dátum – 2010 – két okból is jelentős: egyrészt, mert ebben az évben volt száz éve, hogy létrejött a Dél-Afrikai Unió, másrészt, mert az alapító okiratban lefektették, hogy az újonnan létrehozott államban a holland nyelvet ugyanazok a jogok illetik meg, mint az angolt. Azóta Dél-Afrika megújult, és most a nyelvi egyenlőség kérdése sokkal több nyelvet érint, és még több, e nyelveket beszélőt. Már ebből a néhány sorból is látható, hogy Dél Afrika eseménydús és színes történelemmel rendelkező ország. Egy olyan történelemmel, melyet csak azóta jegyez a história, amióta az európai Óvilág betette oda a lábát az úgynevezett Felfedezések Korában. Az persze máig nem teljesen világos, hogy a bennszülöttek mit fedeztek fel az európaiakban. Ami azonban világos, hogy a Fokföldön 1652-től kezdődően hányattatások között kialakuló társadalomban különböző származású és nyelvű emberek gyűltek össze, és ennek a találkozásnak az egyik eredménye lett az a nyelv, melyet később afrikánsznak hívtak. Ez a számomra közhelynek számító tény korábban nem volt része tudományos munkásságomnak, és csak a doktori szigorlatomon vizsgáztatók kitartó bátorítása ébresztett rá, hogy itt valójában semmiféle közhelyről nincs szó. Sőt, valószínűsíthető, hogy a kollégák közül is sokan szeretnének többet tudni az afrikánsz nyelvről, annak eredetéről és beszélőiről. Miután a szigorlatom egybeesett azzal a szerencsétlen ténnyel, hogy az eredeti kutatási területem – tartalmi tárgyak oktatása főiskolai szinten a második nyelv oktatásának keretein belül Magyarországon – megszűnt azzal a tanszékkal együtt, melyen a vizsgálatához szükséges oktatás történt, a biztatás, hogy figyelmemet az afrikánsz nyelv és Dél-Afrika felé irányítsam, pont a kellő időben jött.

A kezdetektől világos volt számomra, hogy érdeklődésem a dél-afrikai szociolingvisztikai helyzetre irányul, a kétnyelvűség és a nyelvpolitika oldaláról közelítve az afrikánsz nyelvhez. A született dél-afrikai önbizalmával felvértézve ugyan, de be kellett látnom, hogy valójában milyen hiányosak a témával kapcsolatos ismereteim. Ahogy nekiláttam a téma általános hátterének kutatásához, egyre messzebb sodródtam vissza a múltba: gyermekkorom és fiatal felnőtt korom időszakát kezdtem először vizsgálni, azonban hamarosan rájöttem, hogy az akkor kialakult képem az afrikánszról nem volt feltétlenül teljes. Ahogy elkezdtem ezt a képet kiegészíteni a felmerült kérdésekre való válaszokkal, lépésről-lépésre mentem visszafelé az időben, míg arra a következtetésre jutottam, hogy a korai évek, az alapok megértése elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy ki lehessen bogarazni a jelen helyzet gyakran ellentmondásos és kusza szálait, valamint hogy a korai idők önmagukban érdemesek egy önálló vizsgálatra. Így születtek meg ennek a dolgozatnak a körvonalai. A vizsgált időszak tekintetében a tények feltárása, a szociolingvisztikai helyzet feltérképezése és elemzése jó alapot biztosíthat azoknak, akik e téma iránt érdeklődnek.

Ha a szociolingvisták kísérleteket tudnának végezni, akkor Fokföld 1652-ben, amikor egy holland cég szálláshelyet létesített ott, nagyon hasonlított egy kísérlethez, amelynek a menetét a következőképpen lehetne leírni: „Végy egy maroknyi embert különböző földrészekről és kultúrákból, akik a társadalmi és gazdasági fejlődés különböző fokán állnak és különböző nyelveket beszélnek; adj nekik különböző társadalmi szerepeket, majd keverd őket jól össze, és helyezd őket egy cég irányítása alá. Aztán figyeld meg, hogy mi történik.” Szociolingvisták nem tudnak kísérleteket végezni, és bár a valós élet megadja az összefüggéseket, a megfigyeléshez szükséges tudományos feltételeket nem, olyannyira, hogy amit tudni szeretnénk, az rejtve maradhat előttünk. Ugyanakkor vannak előnyei a múlt szociolingvisztikai vizsgálatainak. Igaz, a rendelkezésre álló adatok hagynak kívánnivalót maguk után – az adatok általában hiányosak –, azonban az eredmények már részei a történelemnek. A társadalomtudományok gyenge pontja a mai napig, hogy nem tudják megmondani, mi fog történni a jövőben, ezért a múlt vizsgálata lehetőséget nyújt arra, hogy arra összpontosítsunk, ami volt, és abba betekintést nyerjünk, ezáltal megértsük a jelent és következtessünk arra, ami a jövőben lehetséges. Az évek távlati elősegítheti a vizsgálat semlegességét.

Az értékező Fokföld összetett szociolingvisztikai helyzetét tárgyalja 1652 és 1795 között, különös tekintettel az akkor ott élő, különböző nyelveket beszélők csoportjaira annak érdekében, hogy érthetővé váljék, hogy az adott helyzet hogyan érintette az egyes beszélőközösségeket. Egy része az ezekről a csoportokról rendelkezésre álló adatoknak nem közvetlenül releváns a nyelv és nyelvhasználat szempontjából, azonban ezek szociolingvisztikai összefüggésbe helyezésével azt a célt követtük, hogy betekintést adjunk az egyes csoportok makroszociolingvisztikai helyzetébe egy soknyelvű társadalomban. A nyelvi kultúra, mely kialakult Fokföldön, ennek részét képezi. A társadalom kereteit a hatalmas, nemzetközileg is kereskedő VOC – a holland cég, mely a szálláshelyet alapította –, adta meg. Nyelvpolitikája és annak kihatásai ennek a disszertációnak másik központi témája. Annak érdekében, hogy érthetővé váljanak a nyelvi és szociolingvisztikai folyamatok, melyek egy helyi nyelvváltozat kialakulásához vezettek – és amit a XVIII. század közepétől kezdve afrikánsként azonosítottak (Raidt 1983) –, szükséges azoknak a társadalmi tényezőknek a részletes ismerete, amelyek befolyásolták a nyelveket, a beszélők nyelvhasználatát, és szükségzerű ellensúlyát képezik a nyelv történeti-nyelvészeti analízisének. Minden nyelv szakadatlanul változik, így azoknak a nyelveknek is megvolt a saját múltjuk, amelyek Fokföldön megjelentek.

A disszertáció első része a status quo ante helyzetet tárgyalja, ami a kívülről érkező nyelveket illeti, és elhelyezi az eseményeket a globalizáció első fázisának keretei között – ez a téma az egész disszertáció tartalmát átszövi. Azokat a nyelveket, melyek már jelen voltak Fokföldön, külön tárgyaljuk. Ezt követően tömören áttekintjük az 1652 és 1795 közötti időszakot társadalomtörténeti szempontból. A Grice-i mennyiségi maximát nehéz volt alkalmazni, így a megfelelő mennyiségű háttérinformáció beemelése a disszertációba nem bizonyult könnyű feladatnak. Ha túl sok, úgy az olvasó türelmét kérem, ha viszont nem elegendő, akkor bízom benne, hogy a megadott referenciák segíteni fognak a hézagok kitöltésében. A 4. és 5. fejezet képezi a triptichont, a nyelvi helyzet háromszárnyú figuratív képét, melynek első szárnya az európai szempontot, a második a keleti, a harmadik a helyi afrikai aspektust ábrázolja. Mindegyik szárny vizsgálatánál figyelmet fogunk szentelni a részleteknek, melyekből az egész összeáll: Európánál az európai nyelveknek, a Kelet esetében a származási helyeken alkalmazott több lingua franca lesznek vizsgálatunk tárgyai, míg Afrikánál elsősorban a khoesan (hottentotta) nyelvekre összpontosítunk. Azok a nyelvek, melyek a vizsgált időszak vége felé kezdtek szerepet játszani, mint a bantu nyelvek és az angol, csak szükség szerint kerülnek megemlítésre. Azzal, hogy az értekezés az 1652 és 1795

közötti periódus áttekintésére szorítkozik, lehetőség nyílik arra, hogy részletesen megvizsgáljuk a helyzetet, amely az afrikánsz nyelv bölcsője volt. Körülbelül a XVIII. század közepétől a bantu nyelvekkel való érintkezés kezdett befolyással lenni a nyelv beszélőire, majd a britek megjelenése a saját nyelvükkel 1795-től kezdve új és erős nyomást gyakorolt a kialakulóban lévő afrikánszra, feszegetve fennmaradási képességeinek határait. A nyelv történetének következő fázisa a britek első fokföldi okkupációjának idejére tehető, mely időben valószínűsíthető, hogy az afrikánsz éppen az angol nyelv ellenében és a tőle való elkülönböződéstől motiválva erősödött, ennek a kifejtése azonban meghaladja ennek a disszertációnak a kereteit.

Szerkezetét tekintve is kihívásokkal szembesített a disszertáció: a tudományos diszciplínák mesterséges határain átívelve a De Swaan (2001) által megfogalmazott globális nyelvi rendszer analitikus elvéből táplálkozik. A kétnyelvű helyzetek tanulmányozása során használt vizsgálati elveket alkalmaztuk a csoportokról szóló részekben, és a nyelvpolitika tanulmányozása adta felismerések segítettek a fókuszunk kezelhető méretűvé való leszűkítésében. Továbbá ott vannak a nyelvek a maguk változásoktól vezérelt átmeneti állapotában. Ezeket a szerteágazó tartalmi elemeket szem előtt tartva arra a következtetésre jutottunk, hogy a szokásos szerkezeti felosztás – ti. egy elméleti háttér és a belőle fakadó metodológia alkalmazása – nem kivihető jelen disszertáció esetében. Ezért egy alternatív, gazdaságosabb szerkezetet állítottunk fel, melyben az elméleti ismereteket azon a helyen vezetjük be, ahol az adott téma vizsgálata ezt szükségessé teszi. A vizsgált téma terjedelme, ha tágabb értelemben nézzük, meghaladja egy disszertáció kereteit, ezért be kell vallani, hogy a döntések arról, hogy mit tartalmazzon az értekezés és mi maradjon ki belőle, csak annyira lehettek helyesek, amennyire azokat a szerző helyesen hozta meg saját megítélése alapján. Irányvonalként a Holm (2003:21) által javasolt azon tényezők listáját alkalmaztuk, melyek egy ilyen típusú tudományos írásmű szempontjából relevánsak. Megkíséreltük ezekről a tényezőkről a lehető legtöbb információt összegyűjteni, valamint azt, hogy ezeket az információkat a lehető legkoherensebb formában prezentáljuk és értelmezzük. Némi módosításokkal a figyelembe vett tényezők a következők:

- a. a beszélők származása
- b. a beszélők egymáshoz viszonyított aránya
- c. a korai társadalmi kapcsolatok természete a beszélők között
- d. annak valószínűsége, hogy a csoportok valamelyike érintkezett-e, beszélt-e kreollal vagy pidginnel

- e. demográfiai változások
- f. társadalmi, gazdasági és politikai változások és ezek csoportközi hatása
- g. bármely létező kasztrendszernek merevsége, akár faji, akár más alapon
- h. oktatás, hozzáférhetőség, a tanítás tényleges nyelve
- i. kommunikáció – a földrajzi izoláció foka
- j. bármely változás a csoportok státusában

A TÁRSADALMI KÉTNYELVŰSÉG

A kétnyelvűség helyzetének feltérképezése, illetve megértése alapvető szemléletváltást tett szükségessé a nyelvészetben, miszerint a jelenség tanulmányozása és kutatása során kiemelt figyelmet kaptak annak társadalmi és pszichológiai vonatkozásai, szemben az addig uralkodó tisztán nyelvészeti, különösen a történeti nyelvészeti megközelítéssel. Ez a szemléletváltozás az 1950-es években kezdett körvonalazódni. Ebben az időben látott napvilágot két, a kétnyelvűség kutatását megalapozó és azóta már megkerülhetetlennek bizonyult mű: Weinreich (1953) *Languages in Contact: Findings and Problems*, valamint Haugen (1953) *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behaviour*. Bartha (1999:25) Haugen két kulcsfontosságú meglátására mutat rá:

[Haugen] „a kétnyelvűséget nem nyelvek, hanem beszélők kontaktusaként értelmezte. Felismerte, hogy a kétnyelvű beszélők (és közösségek) nyelvi rendszereiben bekövetkező változások hogyanjáért és mikéntjéért a nyelven kívüli tényezők épp annyira felelősek”.

Ezzel a megállapításával természetesen nem a történeti nyelvészet és a dialektológia érvényességét, illetve relevanciáját vonja kétségbe, hanem kiegészíti azt. Ugyanakkor teret nyit az interdiszciplináris megközelítésnek, miszerint azok a tudományterületek, melyek a társadalommal foglalkoznak, segíthetnek a kétnyelvűség leírásában és megértésében. Ezek a diszciplínák, különösen a politológia, szociológia, kulturális-társadalmi antropológia és a közgazdaságtan, sajátos elméleti és módszertani megközelítésükkel gazdagíthatják a kétnyelvűség kutatását. Mindez természetesen érvényes mind a közösségi, mind az egyéni kétnyelvűségre, hiszen a „beszélők” hangsúlyozása ezt egyértelművé teszi – ebben a dolgozatban az utóbbi azonban csak áttételesen van jelen. A dolgozatban, mely megkísérli a vizsgált időszak soknyelvűségi helyzetét elemezni, nem annyira az egyénben zajló

folyamatokat és a nyelvészetileg motivált jelenségeket vesszük górcső alá, mint inkább hangsúlyosan a politikai, gazdasági és társadalomtörténeti jelenségek, befolyások és hatásaik kerülnek feltárássra. E megközelítés megalapozottságát támasztja alá Thomason és Kaufman (1988:4) megfogalmazása, miszerint:

„...the history of a language is a function of the history of its speakers, and not an independent phenomenon that can be thoroughly studied without reference to the social context in which it is embedded.” [a nyelv története beszélői történelmének függvénye, nem pedig attól elkülönülő jelenség, melyet mélyrehatóan tanulmányozhatnánk anélkül, hogy utalnánk a társadalmi kontextusra, melybe be van ágyazva.]

A szerzők megközelítése azonban nem szociolingvisztikai, mivel, ahogy írják: „vizsgáltunk olyan eseteket, ahol érintkezés által kiváltott nyelvváltozás történt, és korreláltuk a nyelvészeti eredményeket azzal (a néha nagyon csekély) ismeretanyaggal, mely a különböző érintkezési helyzetek társadalomtörténeti körülményeiről rendelkezésre állt” (1988:4). Jelen dolgozat célja pontosan ezeknek a körülményeknek a széleskörű összegyűjtése és feltárása volt, ezáltal egészítve ki szociolingvisztikai vonatkozásokkal a számos történeti nyelvészeti elemzést.

A korabeli dél-afrikai nyelvi helyzet megismerésében az egyik szűkítő tényező a nyelvi változásokra való összpontosítás és nyelvtörténeti elemzés. A másik tényező ideológiai alapú: az afrikánsz nyelv XX. században végrehajtott standardizálása, kibővítése és státuszba emelése rendkívüli társadalmi erőfeszítést igényelt. A társadalom mozgósítása az elérendő eredmények érdekében összetett jelenség, melynek nélkülözhetetlen része az elszántság és az elkötelezettség. Az afrikánsz nyelv támogatói ezt egy tágabb ideológiai tudatparadigmán belül fejtették ki, tegyük hozzá, sikeresen. Azt, hogy ez mekkora eredmény volt – bár nem egyedülálló, ha csak a malajziai *Bahasa Indonéziára* vagy a héber nyelv újjáélesztésére gondolunk –, világosan szemlélteti a számos hasonló szándékú, de bukásra ítélt kísérletet szerte Afrikában és másutt a világban. Az ideológia számos pontját (pl. hogy az afrikánsz a „fehér ember nyelve”) támadó elemzők szintén az afrikánsz nyelvre és az afrikánerekre összpontosítottak. Pedig az afrikánsz nyelv bölcsője, a XVII–XVIII. századi Fokföld, számos nyelvnek adott otthont, és csak a vizsgált időszak vége felé alakul ki az a nyelv, melyet már hagyományosan afrikánsznak hívunk. A korabeli nyelvi helyzetet azonban tágabb megközelítésben is vizsgálhatjuk, nem kizárólag azt nézve, hogy mivé alakult, hanem azt is, hogy honnan jött az afrikánsz nyelv. Fokföldön az adott korszakban számos, különböző

nyelvet beszélő népcsoport élt, melyek részben szöges ellentétben álltak egymással, és akiknek a nyelve is esetenként egymástól távoli nyelvcsaládokból származott. A jelen dolgozatban követett megközelítés semlegesebben tárja fel a korabeli többnyelvű nyelvi helyzetet Dél-Afrikában. Fishman (1965) már klasszikusnak számító írásában arra a kérdésre keresi a választ, hogy „Ki beszél, milyen nyelven, kihez és mikor?” Ezt a kérdésfeltevést nem csak a nyelvválasztással kapcsolatban tesszük magunkévá ebben a dolgozatban, hanem az alaphelyzet feltárásában is alkalmazzuk. Fishman vizsgálja a beszédhelyzeteket és -témákat is, melyeknek jelen dolgozat is figyelmet szentel olyan terjedelemben, amilyenben ezek makro-szociolingvisztikai szempontból rekonstruálhatók.

A VOC NYELVPOLITIKÁJA

Hatalmi monopóliumból következően a VOC volt az az intézmény, amelyről joggal feltételezhetjük, hogy létezett nyelvpolitikája. Valóban vannak erre utaló források, mint ahogy azokra a kísérletekre is, – igaz, gyakran csak a látszat kedvéért –, hogy átültessék ezt a politikát a gyakorlatba.

A XX. században a nyelvi tervezés és nyelvpolitika összetett szakiránnyá fejlődött, melynek felismerései és kutatási eredményei kiindulási pontként szolgálnak számunkra a történelmi események és folyamatok vizsgálatához. Ennek a szakterületnek a terminológiáját gyakran következtetlenül használják a kutatók (vö. Kaplan 1990:3-13; Kaplan & Baldauf 1997; Ferguson 2004). Ricento (2000:23) a „*nyelvpolitikát* mint magasabb rendű fogalmat használja, mely magába olvasztja a *nyelvtervezést*”, míg Kaplan és Baldauf (1997:xi) inkább úgy tekintenek a nyelvpolitikára és a nyelvtervezésre, mint a „rendszerezett nyelvvaltozási folyamat” két aspektusára. Ebben a folyamatban a nyelvtervezés

egy, a kormány által végzett, jól észlelhető tevékenység (egyszerűen azon okból, mivel mélyreható változásokat idéz elő a társadalomban) annak érdekében, hogy előmozdítson egy tervszerű nyelvi változást a beszélők egyes közösségeiben. A nyelvtervezés egy nyelvpolitika törvénybe iktatásához vezet (a kormány vagy más hatóság vagy arra felhatalmazott személy által), vagy éppen utóbbi által irányított. Ezért a nyelvi helyzetet is vizsgálhatjuk ezen keretek között. Egy nyelvpolitika nem más, mint ötletek, törvények, jogszabályok, szabályozások és bevett gyakorlatok összessége, melynek célja, hogy megvalósítsa a tervezett nyelvi változást a társadalomban, egyes csoportokban vagy a rendszerben.

A hangsúlybeli különbségek ellenére ezek a kutatók egyetértenek abban, hogy az elemzéseknek és kutatásoknak másra is kell irányulniuk, mint a kormány és az államigazgatási szervek hivatalos vagy nemhivatalos jogi aktusaira. Ki kell terjedniük a 'nem-tervezett' nyelvpolitikára és -tervezésre (Baldauf 1994:82-83), a „történelmi és kulturális eseményekre és folyamatokra, melyek meghatározták és továbbra is meghatározzák a társadalom magatartását és gyakorlatát, ami a nyelv használatát, elsajátítását és státuszát illeti” (Ricento 2000:23). Kaplan és Baldauf (1997:59-83) áttekintést adnak a nyelvtervezés céljairól, melyek közül a nyelv megőrzése és terjesztése releváns vizsgált tárgyunkkal kapcsolatban. Ezek segítségével azokra a módszerekre összpontosíthatunk, amelyekkel a VOC igyekezett állandósítani és kikényszeríteni egy olyan nyelvi viselkedési mintát, amely megfelelt nemzeti, politikai, társadalmi és gazdasági törekvéseinek (Shohamy 2006:3).

Tudományos munkák gyakran a kihirdetett és kézzel fogható nyelvpolitikára összpontosítanak, azonban „megpróbálni megmagyarázni fejlődéseket a nyelvpolitikában azzal, hogy kizárólag a kihirdetettre és kézzel foghatóra összpontosítunk olyan, mintha azt hinnénk, hogy az Egyesült Királyságnak nincsen alkotmánya csak azért, mert nincs leírva, vagy hogy nem léteznek jogok a *common law* országokban csak azért, mert nincs egy Nyilatkozatuk, melyben azokat leírták” (Lo Bianco 1999:39). Schiffman (1996) a nyelvi kultúrából [*linguistic culture*] – mely kivétel nélkül a nyilvános nyelvpolitika alapja – fakadó kevésbé nyilvánvaló területekre irányítja a figyelmet. *Nyelvi kultúra* alatt „a viselkedési formákat, előfeltevéseket, kulturális formákat, előítéleteket, a népi hit rendszereit, magatartási normákat, sztereotípiákat, a nyelvről való gondolkodásmódot és egy adott nyelvvel kapcsolatba hozható vallási-történelmi körülményeket” érti. Továbbá azt állítja, hogy ezek a hitek „részei azoknak a társadalmi feltételeknek, melyek befolyásolják a nyelvmegtartást és -átadást (Schiffman: 1996:5). Wiley (idézi Tollefson-t 1991) a Történelmi-Strukturális Analízis alkalmazását javasolja, mely szerint a nyelvi konfliktusokban a társadalompolitikai konfliktusok öltenek testet, és azt sürgeti, hogy meg kellene vizsgálni a csoportok és az uralkodó ideológia között történelmileg kialakult konfliktust annak érdekében, hogy ennek mechanizmusa érthetővé váljék.

Az oktatáspolitikai olyan eszköze a hatóságnak, mellyel befolyásolni tudja a nyelvi jogokhoz való hozzáférést és a társadalmi kilátásokat. Politikai és kulturális irányítás céljából egyaránt alkalmazták, épp úgy, mint az etnolingvisztikai csoportok közötti státuszbeli különbségek és politikai konfliktus szítására, fenntartására vagy csökkentésére. A VOC nyelvpolitikája (vagy politikái) a Csendes-óceáni szigeteken és különösen Fokföldön

visszatükrözte és gerjesztette a társadalmi csoportok közötti különbségeket, valamint kifejezésre juttatta a VOC társadalmi rendre vonatkozó elképzeléseit. Az alábbiakban bemutatjuk azon kevés fennmaradt kifejezett intézkedést, melyek a nyelvhasználatra és a holland nyelv terjesztésére, illetve használatától való távoltartásra vonatkoznak. Célunk ezzel az, hogy általában rávilágítsunk a VOC nyelvpolitikájára, és hogy érthetővé váljék, miért bukott meg Keleten minden kísérlete a holland nyelv meghonosítására, és miért tudott Fokföldön kialakulni egy helyi színezetű változata a hollandnak. Annak története, hogyan vált ez a dialektus az angol mellett először az Unió, majd később a Dél-Afrikai Köztársaság hivatalos nyelvéné, a jelen dolgozatban tárgyalt időszak folytatása. Annak ismerete nélkül azonban, hogy az afrikánsz honnan jött és hogyan, aligha értelmezhető sikertörténet akkor is, ha ez a sikertörténet átmeneti jelegűnek bizonyulhat. Ezeknek az ismereteknek a birtokában világosabbá válik jelenlegi státusza és helyzete. A múltnak a feldolgozása elengedhetetlen ahhoz, hogy meg lehessen érteni a jelent, és hogy megbízható alapokon nyugvó prognózist készíthessünk a lehetséges jövőbeli nyelvfejlődés irányáról.

AZ AFRIKÁNSZ NYELV TÖRTÉNETE

A nyelvtörténet az élő nyelvek változását, a változás mibenlétét, okait tanulmányozza. Az afrikánsz nyelv központi fontosságúvá válása – mind politikai, mind társadalmi és kulturális okokra visszavezethetően – a XX. századi Dél-Afrikában magával hozta a nyelv alapos vizsgálatát, az egyes nyelvészek aktív részvételét a tudatos standardizáció és nyelvpolitika folyamataiban. A vernakuláris holland 'konyhanyelvből' hivatalos nyelvet kovácsoltak, kitérve a nyelvtervezés mindhárom modelljére: a korpusztervezésre, a státusztervezésre és az elsajátítás-tervezésre (Cooper 1989), valamint ezeknek minden alfajára. A nyelvészek gyakran fontos szerepet játszottak ebben a folyamatban, aktivistaként. A vitatott témákról indult párbeszéd esetenként személyeskedésbe ment át. Még az afrikánsz nyelv apró részleteire is akadt lelkes kutató. Ily módon az afrikánsz nyelv leírása, a szótárak elkészítése, az egyes szavak etimológiája, a nyelvművelés és a nyelv oktatása (mint anyanyelv, második nyelv és idegen nyelv), mind figyelmet kaptak. A nyelvtörténeti elemzések rendkívül heves vitákat váltottak ki. Legfőbb oka ennek az 1897-ben és 1899-ben (ill. módosított formájában 1923-ban) Hesseling, kreolista nyelvész által felállított elmélet volt, miszerint az afrikánsz, bár holland eredetű, túl gyorsan alakult ki ahhoz, hogy csupán belső hatásra változott volna. A külső hatás, amely érte, fokozott szubsztrátum befolyásként jelentkezett, ami nyelvkeveredéshez vezetett. Szerinte a szubsztrátum a malayo-portugál volt, ami véleménye

szerint elterjedt nyelv volt a rabszolgák és a tengerészek körében. Az afrikánsz félkreol maradt a holland nyelv, a vallás és a lakosok 'színérzékenysége' miatt. Abban az időben a köztudatban – és még nyelvész körökben is – a kreol nyelvek még 'primitívnek' számítottak, és Hesseling vélekedése nagy vitát váltott ki. Ez a vita a mai napig nem csitult el teljesen. Némi túlzással azt lehetne állítani, hogy azok a nyelvészek, akik a holland dialektusok belső változásaiban látják a nyelv fejlődését, csak abban látják: akármilyen jelenségről van is szó, keresnek neki egy germán dialektust, amiben megtalálható. Másfelől, azok a nyelvészek, akik kreolizációs folyamatot látnak az afrikánsz múltjában, minden jelenségre ezt alátámasztó magyarázatot keresnek. Mára lassanként csitulni látszanak az indulatok, és a tudományos vélemények udvariasabb és árnyaltabb kifejtése sok új szempontra világít rá. Ezekben a nyelvtörténeti eszmefuttatásokban általában található egy hosszabb-rövidebb leírás, mely elhelyezi a tárgyalt jelenséget térben, időben és társadalomban. Ebben az értekezésben egy hasonló, de fordított stratégiát választottuk: a körültekintő és árnyalt szociolingvisztikai leírás/elemzés mellé helyenként odakíváncozott egy kiegészítés a nyelvtörténeti oldalról. Mivel a dolgozat tárgyából fakadóan egy nagyon összetett képet kívántam festeni a korabeli fokföldi nyelvhelyzetről, nagyon sok háttérinformációra volt szükségem. Az előnye egy visszatekintő tanulmánynak az, hogy tudni lehet a folyamatok kimenetét, de ezeket is szem előtt kell tartani az elemzés során. Forráshoz jutni kihívás volt, különösen, mivel sok alapmű, történelmi feldolgozás, amelyre a későbbi kutatók is alapoznak, régebbi kiadás. A nemzetközi könyvkölcsönzésre támaszkodtam, igyekeztem széleskörű forrásokhoz jutni. A már említett eltérő szakmai- és világnézetekből származó véleményeket a tényállást figyelembe véve törekedtem mérlegelni.

A triptichon minden szárnyára és egy adott nyelv beszélőinek mindegyik közösségére lehetségesnek bizonyult olyan kulcstényezők feltárása, melyek elősegítették, vagy éppen hátráltatták a nyelv és a nyelvhasználat változását.

AMI A FRANCIAKAT ILLETI, AZ EREDMÉNY NYELVVESZTÉS ÉS NYELVCSERE LETT

Az egyetlen egységes bevándorló csoport, amely Fokföldre érkezett, a hugenották voltak, akik létszámukhoz képest aránytalanul nagy hatással voltak az új társadalomra. Kálvinista vallási meggyőződést hoztak magukkal és az azzal járó írástudást; a szakmák egész tárházát - ideértve a borászatot is -, európai gondolkodásmódot, kultúrát és megjelenést; és

családjaikat. Ez utóbbi volt az, ami megkülönböztette őket a közösség többi tagjától. Csak a magas rangú VOC tisztviselők vitték magukkal családjaikat, azonban ezeknek a családoknak Fokföld csak időleges kiküldetés volt. A franciák ilyen családba ágyazottsága arra engedne következtetni, hogy magas fokú, természetes, generációk közötti nyelvtadás ment végbe. Miután azonban a francia nyelv két generáció alatt majdnem teljesen kihalt, a kérdés némi magyarázatra szorul. Az egyik ok a VOC tudatos politikájában keresendő, miszerint igyekezett minél nagyobb földrajzi távolságot teremteni a franciául beszélők között, így a szomszédokkal való kommunikáció nyelvi akadályokba ütközött. A hatóságokkal való kapcsolattartáshoz, egy rövid időszaktól eltekintve - amikor a VOC rugalmasságot mutatott a kérdésben -, a holland nyelv ismeretére volt szükség. A társadalomban csak a VOC által és vele lehetett érvényesülni, ami közvetlen motiváció volt a holland nyelv elsajátítására. Megérkezésüktől kezdve a helyi iskolák elősegítették, hogy a közösség gyermekei megtanuljanak hollandul, különösen, mert nem csak franciául beszélő gyermekek jártak oda. Lehetőséget adtak a fiatal generációnak a nyelveken átívelő kapcsolatteremtésre, ami azt eredményezte, hogy mire házasságkötésre került sor, a nyelv már nem volt akadály. Végül utolsó okként meg kell említeni a növekvő feszültséget a telepesek és a Kormányzó és csapata között, ami egy erőpróba csúcsosodott ki, amit a Kormányzó elvesztett, de ami megerősítette a franciák és szomszédjaik közötti szolidaritást. A közösség megtarthatta vallását, melyért oly sokat áldozott, és holland szomszédaival összefogva, a hatóságokkal együttműködve meg tudott teremteni magának egy fenntartható jövőt. Integráns, sőt, meghatározó részévé válhatott az új társadalomnak. Az ár, amit mindezért fizettek, az anyanyelvükről való lemondás volt.

AMI A NÉMETEKET ILLETI, SZÁMUKRA AZ EREDMÉNY NYELVVESZTÉS ÉS NYELVCSERE LETT

A németek kevésbé feltűnően voltak jelen Fokföldön, mint a franciák. Olyannyira, hogy bár meglepő, de a „hollandok” sem voltak mind hollandok, hanem németek. Ugyanakkor az a csoport, melyet itt németnek nevezünk, az sem csak németekből állt, hanem számos skandináv is tagja volt. Éppúgy, mint a franciák, ők is elvesztették nyelvüket, és elmozdultak a holland felé egy kulturális asszimiláció folyamatában. Ahogy a franciáknak, nekik is közös európai gyökereik voltak a hollandokkal, és nekik is az út az önmegvalósításhoz a holland nyelven keresztül vezetett. A hasonlóságok sorának itt azonban vége. A németek nem vallási üldözés elől menekültek, hanem a nélkülözés, vagy egy jobb anyagi jövő reménye készítette

őket otthonuk elhagyására. Bár legtöbbjük katonaként érkezett,, néhánynak volt szakmája, és írni-olvasni is tudtak. A vándortanárok közül sokan németek voltak. Ezeknek az egyéneknek Fokföld nyújtott lehetőségeket, aminek a bizonyítékai a német bevándorlók sikertörténetei. Az ő kulturális asszimilációjukat a hollandokéhoz hasonló szokások, kultúra és nyelv segítette elő. A beolvadást akadályozó küszöb még alacsonyabb volt és még könnyebben átléphető, mint a franciák esetében, akiknek a nyelvét, bár nagy becsben tartották Hollandiában, nem hasonlították a magukéhoz. A németeknél a vallási tényező kisebb szerepet játszott, mint a franciáknál. Meghatározó volt viszont a családok hiánya és annak valószínűtlensége, hogy a férfiak német feleséget találjanak maguknak. A németek jellemzően nőtlen férfiak voltak, akik általában egyedül és nem csoportosan érkeztek, hozzá voltak szokva, hogy a hajón vagy a laktanyában kommunikáljanak a hollandokkal, valamint készek voltak munkát vállalni a kikötőben vagy a farmokon. Esélyeik a házasságkötésre csekélyek voltak, azonban a rabszolgákhoz és a khoekhoen néphez képest magasabb státuszuk miatt vonzóak voltak ezen közösségek női számára. Az alkalmazkodás sok különálló történetéből áll össze a beolvadás teljes mintája. Az újonnan Fokföldre érkezőknek aligha volt előnyük abból, ha mások voltak, így erős konformizáló nyomás nehezedett rájuk. Az emberi kapcsolatok és a kommunikáció lehetősége súlyosabban nyomtak a latban, mint annak az ára, hogy mindezt nem saját nyelvükön teheték.

AMI A RABSZOLGÁKAT ILLETI, SZÁMUKRA AZ EREDMÉNY NYELVVESZTÉS ÉS NYELVCSERE LETT

A rabszolgák esete összetettebb, mint akár a franciáké, akár a németeké. Azzal kell kezdeni, hogy egy egész sor kultúrát képviseltek, még akkor is, ha tágabb származási helyük szerint csoportosítjuk őket - tehát India, a szigetvilág, Madagaszkár és Afrika -, a diverzitás jelentős. Nyelveik tipológiailag távol voltak az európai nyelvektől, épp úgy, mint kultúráik. Az ázsiai rabszolgák számára az intézmény ismert volt: a térségben létezett adósrabszolgaság és rabszolgaság a háborúk következményeként. Tapasztalataik Fokföldön több tényezőtől függtek. Némelyük számára átmeneti állapot volt, bár Fokföldön nem volt elterjedt a manumissio. Tehát a rabszolgákat több rendszer szerint csoportosíthatjuk, melyek mind különböző módon világítják meg nyelvi helyzetüket. Először, foglalkozásuk szerint tehetünk különbséget a házimunkát és a mezőgazdasági munkát végzők között. Akik házaknál dolgoztak, szoros kapcsolatba kerültek gazdáikkal, és így érintkezésbe kerültek a holland nyelvvel is. Azok számára, akik a mezőgazdaságban dolgoztak, vagy a településen a nehéz

fizikai munkát végezték, pl. tűzifagyűjtés vagy ároktisztítás, ezek a kapcsolatok kevésbé voltak lehetségesek. Ugyanakkor nekik egész életükben több érintkezésük volt más rabszolgákkal. Esélyük a hosszú életre csekély volt, miután a rabszolgák elhalálozási aránya magas volt. A kreol nyelvek kialakulására meghatározó volt, hogy a rabszolga csoportok általában kicsik voltak. Abban az esetben, ha egy rabszolgatartónak sok rabszolgája volt, ez általában párosult azzal, hogy több farmja is volt, miáltal az egyes farmokon a rabszolga populáció továbbra is gyér maradt. Csak a VOC által tulajdonolt rabszolgáknál álltak fenn azok a körülmények, melyek alkalmasak voltak közösségépítésre és egy közös kultúra kialakítására. Másodszor, csoportosíthatunk a rabszolgák földrajzi megoszlása szerint. Itt három területet különböztethetünk meg: (1) a városban élő rabszolgák, akiknek lehetőségük van keveredni másokkal, jobb munkalehetőségekkel; (2) a rabszolgák, akik szőlő- és gabonafarmokon élnek, néha kisebb csoportokban és a másokkal való néhanapi találkozás lehetőségével aratáskor, valamint (3) a kolónia peremén lévő farmokon élő rabszolgák, akik, bár leginkább izolálva vannak a világtól, mégis valószínűleg közelebbi kapcsolatba kerülhettek tulajdonosaikkal, mint sorstársaik. A harmadik csoportosítási alap az, hogy máshonnan hozták-e őket Fokföldre vagy már ott születtek bele a rabszolgaságba. Az ott születetteknek számos előnye volt: ritkán adták el őket, több lehetőségük volt tanulásra, különösen, ha a rabszolgaszálláson születtek (Slave Lodge) és általában jobban asszimilálódtak a holland társadalomhoz. Nehéz megbecsülni, hogy milyen mértékű volt a rabszolgatartók és a rabszolgák közötti genetikai kapcsolat, annyi azonban bizonyos, hogy létezett, pont úgy, mint a vegyes házasságok, és úgy tűnik, hogy akkoriban a bőrszín nem játszott meghatározó szerepet a házasságkötéseknél. Egy úttörő társadalomban, ahol kevés volt a házasodó korban lévő nő, számukra nagy lehetőség volt, ha „felfelé” tudtak férjhez menni. Ha tudtak hollandul, az azt jelenthette, hogy befogadták őket az egyházba (ami házasságuk legalizálását is jelentette), és a társadalomba. Gyermekeik érdeke is az volt, hogy első nyelvként a hollandot tanulják meg. Ez az egyenes összefüggés a személyes érdek és a holland nyelvben való jártasság között hamarosan oda vezetett, hogy az „európaiak” közössége egy közösséggé vált, melynek ereiben némi európai vér is csordogált. Továbbá, Fokföldön a rabszolgatartás nem volt gazdaságos, így a legtöbben nem engedhettek meg maguknak egy-két rabszolgánál többet. Az emberi kontaktus és kommunikáció iránti igény ezért elengedhetetlenné tette, hogy a rabszolgák megtanuljanak mielőbb hollandul vagy valamilyen lingua franca-t. A kettő közötti választásra vonatkozóan csak néhány személlyel kapcsolatban maradtak fenn adatok, többnyire bírósági jegyzőkönyvekben. Ezekből úgy tűnik, hogy a rabszolgák beszéltek hollandul és a keletről származó lingua franca-kat (a maláj

és portugál sajátos formáit) a VOC periódus végéig. Voltak rabszolgák, akik magukkal hozták a keleti lingua franca-kat, különösen a korai években, amikor sok rabszolga jött Indiából, ahol korábban a portugál nyelv nyert teret. Miután a VOC szolgálatában állók beutazták a kereskedelmi utakat, lehetséges, hogy azok számára, akik útjaikon megszokták, hogy a rabszolgákkal egyfajta maláj vagy portugál nyelven kommunikáljanak, ezt a szokásukat Fokföldön is megtartották. Ugyanakkor ez erőfeszítést jelentett számukra, és semmi okunk nincs arra, hogy feltételezzük: ez a szokás széles körben elterjedt lett volna, még Fokvárosban sem.

AMI A KHOEKHOEN-OKAT ILLETI, SZÁMUKRA AZ EREDMÉNY NYELVVESZTÉS ÉS NYELVCSERE LETT

A khoekhoen népnek megvolt a saját L1 nyelve, ezért lehetőségük volt nyelvüket a normális, generációk közötti úton továbbadni. Nyelvcsere folyamatuk különbözött a rabszolgákétól, akik közül sokakat erőszakkal fosztottak meg anyanyelvüktől. A VOC korszak végére a rabszolgák és a khoekhoen-ok hasonló státuszon osztoztak, melynek jellemzője az alárendeltség volt. A tulajdonosok/munkáltatók által velük szemben használt nyelv regisztere ugyanaz volt. Akkor is, ha gyermekeik együtt játszottak, későbbi nyelvhasználatukban visszatükröződött a státuszbeli különbség.

A Cég szükségletei és érdekei megsemmisítő hatással voltak a khoekhoen nép hagyományos életmódjára – korábban a szarvasmarha a jólét és a biztos túlélés külső jele volt, míg most csak áruértéket testesített meg. A khoekhoen nép számára a holland társadalmi és gazdasági rend érthetetlen volt, és a megértés hiánya miatt nem voltak képesek megfelelő válasz-stratégiát felállítani. A kulturális különbözőség, a marhavész, a bárányhimlő és a belső etnikai erőszak összetett hatása végül 1720 körül a társadalmi és politikai struktúra teljes összeomlásához vezetett, legalábbis Dél-Nyugat Fokföldön (Giliomee 2003). Két különböző irányt vettek ezt követően: egy részük feladta a törzsi életet és alkalmazkodott az európai társadalomhoz, míg mások a kontinens belseje és ezzel kevésbé termékeny földek felé vették útjukat. Azoknak, akik maradtak, a folyamat része volt a kétnyelvűség és a nyelvcsere. Az 1800-as évekig kevés khoekhoen tanult meg hollandul; akik beszélték a nyelvet, tolmácsként ténykedtek. A farmokon a közös érdeklődés, közös veszélyek és közös életforma közelebb hozta egymáshoz a két közösséget, a khoekhoen-okat és a burgher-eket, aminek eredményeként ritkaságsszámba ment a nem letelepedett khoekhoen. Egy átmeneti időre a

khoekhoen nép megtartotta saját L1 nyelvét, és ezért át tudták azt adni a normális generációk közötti kommunikációban. A késő XVIII. században az *Oorlam*-ok, fokföldi hollandot beszélő khoekhoen-ok, akik a burgher-eknek dolgoztak, és a *Baster*-ek, rabszolgák, khoekhoen-ok és európaiak kevertvérű leszármazottai, elhagyták a kolóniát, és saját közösségeket alapítottak saját dialektussal, melyet általában Orange River afrikánsznak hívnak. Roberge magyarázata szerint „a különbség a fokföldi és az Orange River afrikánsz között abból fakad, hogy történelmileg minél nagyobb a távolság Fokvárostól, annál nagyobb a khoekhoen-ok aránya a fokföldi afrikánszt beszélők között (Roberge 2002:83).

FOKFÖLD NYELVE A VOC NYELVPOLITIKA TÜKRÉBEN

Az időszak teljes egészére igaz, hogy a holland nyelv akár egy, a városi hollandhoz közeli akrolektus formában, akár mint egy helyi, területen kívüli dialektus megtartotta pozícióját Fokföldön, és a VOC uralomnak a végét is túlélte. Ez nem lenne meglepő, ha nem az ellenkező helyzet állt volna fenn a VOC batáviai központjában, keleten és a többi térségbeli településen (Groeneboer 1993). A meghatározó különbség abban keresendő, hogy Fokföld nem volt kereskedelmi központ és nem rendelkezett a VOC számára értékes, értékesítésre alkalmas termékekkel. Sokkal inkább ellátó központ volt a kereskedelem elősegítésére. Ezért a település szerkezete is különbözött a batáviaitól, amennyiben a burgher-ek száma és százalékos aránya az egész európai populációhoz viszonyítva teljesen más képet mutatott. A burgher-ek természetes népességszaporulata megváltoztatta a település természetét, és egy új mintát hozott létre, melynek alapja a helyben született burgher és kisebb mértékben rabszolga, illetve bennszülött populáció volt. Egy másik tényező a khoekhoen népesség egyre nagyobb mértékben történő eltávolodása a törzsi léttől és az idegen kultúra asszimilációja volt. A népességstatisztikák nem foglalták magukba a khoekhoen populációt, ami önmagában logikusnak tekinthető, ha figyelembe vesszük, hogy ők technikailag szabad nép voltak, ugyanakkor nem tükrözték vissza a plaas életének változó valóságát. A rabszolgák és a khoekhoen népesség folyamatban lévő társadalmi konvergenciája a VOC korszak vége felé megváltoztatta a burgher-ek százalékos arányát a teljes népességhez viszonyítva. Ezért azoknak a száma, akik az anyaországi hollandnak egy tőle kisebb-nagyobb mértékben eltávolodott változatát beszélték, Fokföldön sokkal nagyobb volt, mint a VOC más településein. Ezek a felszabadított VOC szolgák leszármazottai voltak, a kisszámú bevándorló és a második és további generációk, melyek már az új társadalomba születtek bele. Ez a társadalom egy egyre különösebb keverékké formálódott, fontos szempontok szerint a keleti,

nyugati és afrikai anyatársadalmaktól teljesen különböző. A harmadik tényező a hollandok folyamatos jelenléte az egész időszak alatt. Nem úgy, mint Formosán, a másik helyen, ahol úgy tűnt, hogy a holland nyelv megtud gyökeresedni, de amelyet elvesztettek, mielőtt ez bekövetkezhetett volna. Vannak nézetek, miszerint a nyelvterjedési minta Formosán különbözött a többi kelet-indiai településtől. Ott épp úgy, mint Fokföldön, nem volt egy elfogadott lingua franca, így nem volt a nyelvek között verseny, ami elősegítette volna, hogy a holland váljék az általános kommunikáció nyelvén. Formosán a hollandok hittérítési elszántsága erősebb volt, és az oktatás szélesebb körben volt hozzáférhető. Már 1659-ben alapítottak egy szemináriumot, ahol tanárokat képeztek ki az Evangélium terjesztésére, amitől multiplikátor hatást vártak. Az oktatás hollandul és a helyi nyelveken folyt. Fokföldön az evangelizálási lendület kicsi volt, és arra sem volt lehetőség, hogy a vallásos szövegeket kiadják khoekhoen nyelven, hiszen hiányzott a második nyelvi jártasság ebben a nyelvben. Talán a nyelvi előítélet is szerepet játszott, mert a khoekhoen nyelvet megtanulhatatlannak és épphogy emberinek tartották. Még ha a holland Formosa nyelvéné vált volna is, az odavezető út különbözött volna a Fokföldön bejárttól. Úgy tűnik, hogy a helyi körülmények meghatározóbbak voltak, mint a VOC nyelvpolitikájában fellelhető hasonlóságok, melyet pragmatikusan és dogmatikusan alkalmaztak.

Ami a többi, a disszertációban tárgyalt holland üzemet és települést illeti keleten, úgy is, mint Batavia, Ceylon és Ambon, azt a következtetést lehetett levonni, hogy a VOC nyelvpolitika csak egy szempontból volt következetes: a VOC adminisztráció nyelve a holland volt. Ezért a nyelv státusza soha nem volt kérdéses: ez volt a hivatalos levelezés és működés nyelve, és a vallásé, mely a holland területeken a VOC irányítása alatt működött. Ugyanakkor hiányzott az elkötelezettség, hogy a lakosság nyelvéné tegyék, kivéve néhány próbálkozást. Fontosabbnak tartották a kereszténység kálvinista formájának terjesztését, mint a holland nyelvét. Fontosabbnak a lappangó portugál nyelvi befolyás ellensúlyozását, min azt, hogy a hollanddal helyettesítsék. Végül a kereskedelem magasabb prioritást élvezett minden „civilizációs küldetésnél”, így az európai népesség létszámát is meghatározta, mely a többi társadalmi csoporthoz képest elhanyagolható volt.

AMI A HOLLANDOKAT ILLETI, SZÁMUKRA AZ EREDMÉNY NYELVMEGTARTÁS ÉS NYELVTERJEDÉS LETT

Mint a VOC hatalmához legszorosabban kapcsolódó társadalmi csoport, a hollandok meg tudták tartani kapcsolatukat az Európából hozott nyelvvel. Olyannyira, hogy későbbi nyelvi vitákban Dél-Afrikában olyan vélemények is voltak, miszerint a hollandot meg kellene tartani, mint a kolónia nyelvét. Sok év *Taalstryd*, nyelvharc folyt annak eldöntésére, hogy a holland helyett az afrikánsz legyen a Dél-Afriai Unió hivatalos nyelve. Sok érv szólt a metropol holland nyelv mellett, számunkra azonban az, hogy a kérdés mint lehetőség felmerült, a holland nyelv megtartására utal Fokföldön. A hatalom, az adminisztráció és a vallás nyelveként és mint olyan nyelv, mely a szétszórt burgher-eket az anyaországhoz kötötte, a holland nyelv konzervatív befolyást gyakorolt az afrikánszra. Ezt a befolyást erősítették az átutazók és a Fokföldön állomásozó VOC alkalmazottak. Azok, akik kisebb-nagyobb számban, de relatíve folyamatosan a VOC korszak alatt úgy döntöttek, hogy kilépnek a Cég szolgálatából, magukkal vitték saját dialektusukat. Az afrikánsz dialektológia tetemes része foglalkozik a korabeli dialektusokkal Fokföldön. Különösen Jan van Riebeeck idiolektje kapott kiemelt figyelmet, miután az ő befolyása az alapító csoportra számottevő lehetett (Van der Merwe 1968a, 1968b). A korai dialektusok fontosságát emeli ki Mufwene (1996:84), aki rámutat, hogy a rabszolgák és bennszülöttek által hallott európai nyelvek nem a városi nyelvek voltak, hanem sokkal inkább az alapító populáció nem-standard vernakulárisa, ami ahhoz vezetett, hogy más dialektusokkal szemben inkább ezekre esett a választás.

A Fokföldön kezdetektől fogva jelenlévő dialektusok, az előző koinizáció, ami attól kezdve befolyásolta a kikötővárosok vernakulárisát, hogy a hajók kivitorláztak, a VOC keleti kísérlete és az erőteljes holland „kereskedő szellem”, mind-mind hatással voltak a Cég nyelvi kultúrájára, az alkalmazottakra és a településekre. Véleményünk szerint olyan hozzáállás uralkodott, mely a nyelvet eszközként tekintette a cél eléréséhez és a kommunikációhoz, melyet szükség szerint lehetett az adott helyzethez adaptálni. Ezt tovább erősítette a khoekhoen-okkal, a rabszolgákkal és az 'idegen' európaiakkal való kommunikáció kihívása. Az afrikánsz nyelv megkülönböztető sajátosságait a filológia a szupersztrátum hipotézissel, a köztesnyeli hipotézissel, illetve a kreolista hipotézissel magyarázza Roberge szerint (2002:84-90). A XXI. századi helyzetben hasonlóságot lehet felfedezni: a globális kommunikáció nemzetközi nyelvét, az angolt tanulói és nemzetközi beszélői szintén nem kezelik másként.

Hivatkozások

- Bartha, Cs. (1999) *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Baldauf, R.B. (1994) Unplanned language policy and planning. *Annual Review of Applied Linguistics* (1993/1994) Vol.14.
- Cooper, R.L. (1989) *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press
- De Swaan, A. (2001) *Words of the World: The Global Language System*. Cambridge: Polity Press/Blackwell
- Ferguson, G. (2004) *Language Planning and Education*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Fishman, J.A. (1965) Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* 2:67-88. (Reprinted in Wei, L. (Ed.) (2000) *The bilingualism reader*. London: Routledge, pp. 89-106
- Giliomee, H. (2003) *The Afrikaners. Biography of a People*. Charlottesville: University of Virginia Press
- Groeneboer, K. (1993) *Weg tot het Westen: het Nederlands voor Indie 1600-1950*. Leiden: KITLV. Retrieved from: <http://www.dbnl.org/>
- Hesseling, D.C. (1899) *Het Afrikaansch: Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika*. Brill: Leiden
- Holm, J. (2003) *Languages in Contact – The Partial Restructuring of Vernaculars*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kaplan, R.B. (1990) Introduction: Language planning in theory and practice. In Baldauf, R.B. & Luke, A. (Eds), *Language Planning and Education in Australasia and the South Pacific*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters
- Kaplan & Baldauf (1997) *Language Planning: From Practice to Theory*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters

- Lo Bianco, J. (1999) The Language of Policy: What Sort of Policy Making is the Officialization of English in the USA? In: Huebner, T. & Davis, K.A. *Sociopolitical Perspectives on Language Policy and Planning in the USA*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 39-66
- Mufwene, S. (1996) "The Founder Principle in Creole Genesis". *Diachronica* Vol.13., No.1, pp. 83-134
- Raidt, E.H. (1983) *Einführung in Geschichte und Struktur des Afrikaans*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Ricento, T. (2000) Historical and Theoretical Perspectives in Language Policy and Planning. *Ideology, Politics and Language Policies – Focus on English*. Amsterdam: John Benjamins
- Roberge, P.T. (2002) Afrikaans: Considering Origins. In: Mesthrie, R. (Ed.), *Language in South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 79-102
- Schiffman, H.F. (1996) *Linguistic culture and Language Policy*. London: Routledge
- Shohamy, E.G. (2006) *Language policy: Hidden Agendas and New Approaches*. Abingdon, Oxon.: Routledge
- Thomason, S.G. & Kaufman, T. (1988) *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press
- Van der Merwe, H.J.J.M. (1968) Die ontstaan van Afrikaans (pp. 15-66). In: Van der Merwe, H.J.J.M. (Ed.), *Afrikaans- sy aard en ontwikkeling*. Pretoria: Van Schaik
- Van der Merwe, H.J.J.M. & Posthumus, M.J. (1968) Die opkoms van Afrikaans as kultuuraal (pp. 67-97). In: Van der Merwe, H.J.J.M. (Ed.), *Afrikaans- sy aard en ontwikkeling*. Pretoria: Van Schaik
- Weinreich (1953) *Languages in Contact*. The Hague: Mouton
- Wiley, T.G. (1999) Comparative historical Analysis of US Language Policy and Language Planning: Extending the Foundations. In: Huebner, T. & Davis, K.A., *Sociopolitical Perspectives on Language Policy and Planning in the USA*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 17-38

A témához kapcsolódó saját publikációk

Richter, B.M. (2007) Double Trouble? - Bilingualism. In: Richter, B. (Ed.), *First Steps in Theoretical and Applied Linguistics*. Budapest: Bölcsész Konzorcium

Richter, B.M. (2004) Schools for Bilinguals or Bilingualism for schools? In: Stephanides, É. (Ed.), *Transatlantic Influence in Central and Eastern Europe*. Székesfehérvár: KJF, pp. 137-149

Richter, B.M. (2010) A német és a francia nyelv beszélőinek társadalmi nyelv helyzete, összehasonlítása, nyelvvesztésük elemzése Dél-Afrikában 1652-1795. (Megjelenés alatt)

Konferencia előadás

Richter, B.M. (2010) A német és a francia nyelv sorsa a korabeli Dél-Afrikában. „Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban”, 2010. szeptember 15–18., 16. ÉLŐNYELVI KONFERENCIA, Beregszász, www.kmf.uz.ua/letoltes/16_ek_programterv.pdf